Õiguskantsleri eessõna

Inimõiguste järeleandmatu kaitsmise sügavam mõte kipub kriisides meelest minema, nagu seegi, et inimõigused on igal inimesel, ka neil, kes tunduvad halvad või võõrad. Inimõiguste aluse – kaastunde ja lahkuse – nimel tuleb kartmatult tööd teha. Iseenesest inimõiguste austamine kahjuks ei kesta.

Sellele, et inimene metsistub õige lihtsasti, saab veenvat kinnitust romaanidest ja esseedest, kasvõi Doris Lessingu loengutest, mis on Krista Kaera tõlkes mõne aasta eest meilgi avaldatud („Vanglad, milles me vabatahtlikult elame“, Loomingu Raamatukogu 2018/22). „Igal ajastul mõjutavad meie elamusi tugevasti massiemotsioonid ja sotsiaalsed olud ning nende mõju alt on meil peaaegu võimatu ennast eraldada. Sageli näivad just massiemotsioonid kõige üllamad, paremad ja ilusamad. Ja ometi küsitakse aasta, viie aasta, kümnendi või viie kümnendi pärast: „Kuidas ometi nad seda uskuda võisid?“. Sest toimunud on sündmused, mis on mainitud massiemotsioonid ajaloo prügikasti saatnud.“

Paraku pole üldrahvaliku jõhkruse alged sugugi möödanikku jäänud. Hea on see, et avalikult ei paista Eestis keegi praegu toetavat küüditamist, rahvuse või usutunnistuse alusel vangistamist, eugeenikat ega surmanuhtlust. Valmidus suunata oma äng ja hirm vaimsesse või füüsilisse vägivalda teise inimese vastu on paraku siiski alles, ja vist jääbki. Soov tunda end üleolevana, teistest paremana, kujutleda teist halva ja ohtlikuna, on arvatavasti inimlik – see inimhinge tumedam pool.

Iga pinge, iga kriisi, ammugi sõja korral on esimesteks ohvriteks inimõigused. Hirmu foonil on lihtne kujundada avalik arvamus inimõiguste rikkumist toetavaks. Õigusi ja vabadusi võidakse kärpida nii heade kui ka halbade kavatsustega – tulemus on igal juhul halb. Hävitava vihaleegi õhutamine puhtpoliitilistes huvides riigi jõuga pole võõras üheski maailma nurgas, sotsiaalmeedia annab selleks enneolematult võimsad relvad. Inimõigustel põhinevat süsteemi rünnatakse inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni kuritarvitades siinsamas Euroopaski.

Just praegu on vaja uuesti nõudlikult ja kriitiliselt uurida, mida inimõiguste kaitseks on tehtud, mis on läinud valesti ja mida saaks teha paremini. Inimestesse üksiti ja ühiskondadesse tervikuna on kogunenud palju maandamata pinget. Heaolu jaotub

ebaühtlaselt ja elu näib ebaõiglane, tulevik tume, nõnda on raske olla kaastundlik ja lahke. Teise inimese sünnipäraselt väärtusliku inimolendina tunnustamine, sõltumata ta tervisest, päritolust, eluteest ja -valikuist, eeldab aga justnimelt inimlikku suurust, kaastunnet ja lahkust. Inimese suurim eesmärk elus saab olla kujuneda omaenese parimaks versiooniks ja aidata teistel nende parimad jooned ja võimed välja tuua, teha ja soovida head, kaitsta nõrgemaid, andestada teistele ja võimalusel endalegi inimeseks olemisega paratamatult kaasnevad nurjumised ja vead.

Parim tagatis inimõigustele on õigusriik. Inimõiguste austamise kohustuse täitmise peavad kindlustama sõltumatud institutsioonid. Töö- ja võimujaotus, mis ei lase kellegi kätte koonduda liiga palju võimu, sunnib infot ja otsustusõigusi jagama, vastastikku pidurdama ja kontrollima. Nii nagu inimõigusi ohustab julgeoleku puudumine, ohustab neid ka võimude lahususe ja sõltumatute institutsioonide nõrgestamine. Inimõiguste kaitse süsteem peab suutma vastu panna ka muutlikule avalikule arvamusele, jääma ikka faktipõhiseks, loogiliseks ja nõnda inimõigusi tõesti kaitsvaks – ka siis, kui see on ebapopulaarne.

Inimõiguste sisu tundmine nõuab igapäevast tööd: selleks et keskkonna muutudes inimõigused tühjaks ei nõrguks, tuleb neid üha uuesti mõtestada. Inimõiguste kokkulepitud sisu väljendub uutes oludes uutmoodi, aga ka laieneb ja teiseneb. Veel pole vastust küsimusele, kas inimväärikuse põhimõte hõlmab ka õigust anda korraldusi elu lõpuks, näiteks patsienditestamendi vormis. Tehisintellekti areng, erinevad näotuvastuse ja positsioneerimise algoritmid võimaldavad põhimõtteliselt juba täna muuta mistahes riigi panoptikumiks, meditsiini ja teaduse areng aga üha paremat geeniravi, elundite siirdamist ja elu pikendamist. Looduse, puhta õhu ja vee säilimine on aga kõigi muude õiguste ja võimaluste alus.

Eesti esimene inimõiguste kogumik avab arvatavasti paljudele ukse huvitavasse, igaühele eraldi ja kõikidele koos eluliselt olulisse maailma. Üks tühik meid ümbritseva maailma mõtestamisel saab nüüd Eestis täidetud. Mul on äärmiselt hea meel ja suur au, et muude igapäevaste ja pakiliste tegemiste kõrval just õiguskantsleri ametkond hea kolleegi Liiri Oja juhtimisel selle töö eestvedamise oma südameasjaks võttis.

Head lugemist!

Ülle Madise, PhD
Õiguskantsler